

Muotokuvia muistista: Väinö Kaukonen, *Kalevalan* tutkija

Syyskuussa 1966 Suomen historian kaikkien aikojen suurin ikäluokka ryntäsi yliopistoon. Helsingin yliopistoon suomen kieltä ja kotimaista kirjallisuutta opiskelemaan tullessa kirjoittautui apulaisprofessori Väinö Kaukonen luennoille, joka käsitteli *Kalevalaa*. Runsain taustoituksin luennoitsija kävi parin kuukauden aikana perusteellisesti läpi eepoksen runo runolta ja vakuutti kuulijansa asiantuntemuksestaan. Hän oli aloittanut *Kalevala*-tutkimuksensa jo 1930-luvulla ja jatkoi niitä kuolemaansa 1990-luvun alkuun saakka.

Kalevalan ja Kauko-Karjalan kansanrunojen tutkijaksi Väinö Kaukonen oli jo nimessään saanut hyvät edellytykset. 1970-luvun lopun radiohaastattelussa emeritusprofessori kertoi, että hänellä oli 45 vuotta ollut työpöydällään Elias Lönnrotilta saatu valokuva, jonka hän oli perinyt mumminsa isältä Olli Istolaiselta. Tämä oli sata vuotta aikaisemmin Kuopiossa ”ajurien oltermannina” kyydinyt vaunuillaan Snellmania ja Lönnrotia.

Kuopiossa vuonna 1911 syntynyt Kaukonen oli päässyt ylioppilaaksi Helsingin suomalaisesta normaalilyseosta, mutta kirjoittautunut Savolaiseen osakuntaan. Valmistuttuaan maisteriksi vuonna 1934 hän oli alkanut professori Väinö Salmisen ohjaamana laatia väitöskirjaa vanhan *Kalevalan* kokoonpanosta. Väitöskirja valmistui keväällä 1939, kun maailmanhistorian tapahtumat olivat johdattamassa kansoja suureen sotaan, mihin myös humanistitutkijat vedettiin. Jatkosodassa kapteeniksi ylennetty Kaukonen sai tehtäväkseen kolta vanhoja Karjalan laulumaita ja kerätä kansanperinnettä. Hän pääsi ainoana suomalaisena tutkijana haastattelemaan ja valokuvaamaan karjalaisia Uhtualla, joka myöhemmin ristittiin Kalevalaksi. Samassa pitäjässä Lönnrotkin oli laullattanut perinteenoaajia. Sodan loppuvaiheessa Kaukonen määrättiin myös laatimaan muistio Itä-Karjalan siviiliväestön oloista.

Olavi Paavolainen on *Synkässä yksinpuhelussa* kuvannut ensitapaamistaan Kaukonen kanssa. Tammikuussa 1944 Paavolaisen yksikköön tuli ”viileän asiallinen ja toisaalta lupsakan humoristinen hongankolistaja”, jossa päiväkirjanpitäjä havaitsi ”yllättävää temperamenttia hänen päästessään puhumaan tieteellisestä mielialheestaan”. Saman vuoden maaliskuussa Paavolainen kertoi päiväkirjassaan, miten hän Kaukonen kanssa päätyi luottamuksellisesti puhumaan asioista. ”Suunta on vaihtumassa” ja ”romanttisen typeryyden aika on lopussa”, Paavolainen kirjasi yöllisten keskustelujen yhteisiä mielialoja.

Sodan jälkeen Kaukonen viimeisteli jatko-osan väitöskirjaansa ja kirjoitteli ahkerasti *Kalevalaan* liittyvistä kysymyksistä sanoma- ja aikakauslehtiin. Hän

julkaisi myös käsitteitä selvittävän teoksen *Kalevala ja todellisuus* (1948). Kaukonen erikoistui väittelemään niitä kansanrunoudentutkijoita ja historioitsijoita vastaan, jotka olivat taipuvaisia tulkitsemaan *Kalevalaa* historiallisena lähteenä.

Tutkijantyönsä ohella Väinö Kaukonen omistautui sodan jälkeen Suomen ja Neuvostoliiton tieteellisten suhteiden ylläpitämiseksi. Suhteiden ansiosta hänellä oli harvinainen mahdollisuus 1960-luvulla päästä uudestaan Karjalan laulumaille yhdessä suomen kielen tutkijan Pertti Virtarannan kanssa.

Suomen Kansan Demokraattisen Liiton mandaatilla Kaukonen valittiin myös valtion kirjallisuustoimikuntaan 1960-luvulla. Kun minut nuorena opiskelijana vuosikymmenen lopussa rekrytoitiin toimikunnan sihteeriksi, tapasin kokouksissa myös pääaineeni opettajan, jonka puheenvuoroja luonnehti jännittävä sekoitus arvovaltaa ja joviaalisuutta. Kaukonen oli sotien jälkeen menettänyt toisen jalkansa ja kulki puujalan ja kepin varassa, mikä ei estänyt vauhdikasta liikkumista. Jos ravintolassa pidetyistä kokouksista jäätiin jatkoille, Kaukonen saattoi sikaria pureskellen purkaa hyvinkin avoimesti tuntojaan. Suomen ja Neuvostoliiton hyvien suhteiden vaalijana häntä oli muiden muassa harmittanut Pentti Saarikosken boheemiset irrottelut itäisessä naapurimaassa.

Kaukonen täytti 60 vuotta maaliskuussa 1971, jolloin pääsin kirjallisuustoimikunnan edustajana onnittelemaan häntä kotiinsa Töölöön. Paikalla oli vieraita vastaanottamassa myös opiskelutoverini Kalevi, Väinön poika, joka opiskelijapiireissä tunnettiin lempinimellä ”Kalevipoeg”. Puitteet olivat juhlat ja onnittelijoita riitti, kuten saattoi päätellä myös tabula gratulatoriasta Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirjassa samana vuonna. Kaukonen oli tuolloin seuran puheenjohtaja. Hänelle omistetussa kirjassa *Kalevalan* tutkija ja perinteenkerääjä oli kuvattuna tuohikonttinsa kanssa edellisen vuoden fenno-ugristikongressissa Tallinnassa.

Kun sain pro gradu -tutkielmani valmiiksi 1970-luvun alussa, Kaukoselta tuli työn toinen tarkastaja. Suoritin hänelle myös laudaturopintojen loppurentin. Loppumerkinnän sain Kaukoselta, kun suullisen kuulustelun varjolla vetäydyimme yliopiston päärakennuksen tyhjään luentosaliin ja istahdimme keskustelemaan kirjallisuudentutkimuksesta. Kaukonen varoitti omaan kokemukseensa vedoten putoamasta tieteenalojen väliin, koska siitä koituisi vain kiistoja ja harmia. Sosiologiaan suuntautuneena otin varteen hänen kommenttinsa.

Ennen eläköitymistään Kaukonen sai valtiovallalta ansioistaan tunnustuksen, kun hänet vuonna 1973 nimitettiin kanslianeuvokseksi. Sopivasti saman tittelin oli saanut aikanaan myös Elias Lönnrot. Kaukonen jäi eläkkeelle seuraavana vuonna ja ryhtyi jatkamaan tutkimuksiaan, jotka yhä keskittyivät *Kalevalan* ympärille. Yhteenvetoina hän julkaisi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kautta teokset *Lönnrot ja Kalevala* (1979) ja *Lönnrot ja Kanteletar* (1989). Artikkelivalikoimaan *Kalevala Lönnrotin runoelmana II* (1987) sisältyvästä bibliografiasta päätellen Kaukonen intoutui emerituksena entistä intensiivisemmin polemisoimaan kaikkea *Kalevalan* tulkintaan liittyvää, oli sitten kysymys

Matti Kuusen *Kansanruno-Kalevalasta*, Paavo Haavikon ja Kalle Holmbergin *Rauta-ajasta*, Matti Klingen *Muinaisuutemme merivalloista* tai Juha Pentikäisen *Kalevalan mytologiasta*. Kaukosen pyrkimyksenä oli puhdistaa Lönnrotin eepos kaikenlaisista väärinkäsityksistä.

Kun Kaukonen oli sotien jälkeen valinnut foorumeikseen vasemmiston julkaisuja, 1980-luvulta lähtien hän avusti ensisijaisesti *Suomenmaata*, Keskustapuolueen äänenkannattajaa. Oliko Kaukonen orientoitunut uudelleen? Erään hänen nuoremman kollegansa mukaan *Kalevalan* tutkija oli esiintynyt vasemmistolaisena, ”vaikka hänellä oli porvarillinen maailmankatsomus”. Omien havaintojeni perusteella Kaukonen 1960-luvun lopun ja 1970-luvun alun kirjallisuustoimikunnassa vältteli poliittisia kannanottoja, kun päätettiin kirjalija-apurahoista ja valtionpalkinnoista. Hänen kirjailijasuosikkejaan olivat Toivo Lyyin tapaiset vanhan liiton tekijät.

1980-luvulla Kaukonen aktivoitui myös kirjoittamalla tavanomaisia kirjallisuusarvosteluja. Hän kritisoi asiallisesti muun muassa julkaisemaani elämäkertaa Juhani Ahosta *Helsingin Sanomissa*. Kaukosta näki 1980-luvulla varsinkin *Kalevalan* 150-vuotisjuhlavuoden tilaisuuksissa ja esitelmöimässä myös ulkomailla. Viimeksi tapasin hänet vuosikymmenen lopulla suomalais-unkarilaisessa seminaarissa, missä hän kommunikoi suvereenisti unkarilaisten kollegoidensa kanssa sujuvalla saksan kielellä.

Vihoviimeisen viestin Kaukoselta sain syksyllä 1989, kun hän lähetti teoksensa *Lönnrot ja Kanteletar* omistaen sen ”sydämellisin tervehdyksin Tekijältä”. Entiselle oppiaineensa amanuenssille Ilpo Tiitiselle emeritusprofessori valitteli 1990-luvun alussa, ettei ollut enää entisellään. *Kalevalan* päivänä 1990 Kaukonen allekirjoitti esipuheen viimeiseen kirjaansa, siirtokarjalaisten vanhoja kertomaruskoja sisältävään opukseen ”*Niit’ ennen isoni lauloi*”. Hän kuoli 78-vuotiaana lokakuussa 1990. *Helsingin Sanomien* nekrologin mukaan Kaukonen oli vielä valmistellut Lönnrotin Kajaanin vuosia käsittelevää teosta.

Juhani Niemi

Suomen kirjallisuuden professori (emeritus)

Tampereen yliopisto